

Head kuulajad

Mõni aeg tagasi oli kena komme alustada iga õigusteaduse üliõpilastööd kas tsitaadiga professor Naritsa õpikust või vähemalt põhiseadusest. Nii oleks ehk järgnevat lühikest ettekannet ja kogu algavat enne- ja pealelõunast teemablokki paslik alustada viitega kohtute seaduse §-le 38, milles kohtunike täiskogu ülesandena on pärast Riigikohtu esimehe ja ministri ettekannete ärakuulamist märgitud just õigusemõistmise probleemide ning muude kohtute ja kohtunikutööga seotud küsimuste arutamine. Minu ja järgmiste kõnelejate jutu eesmärk ongi ärgitada kõiki mõtlema ning pealelõunal ka aktiivselt diskuteerima just kohtukorraldusega seotud küsimuste üle.

Viis aastat tagasi kinnitas kohtunike täiskogu kohtusüsteemi arengupõhimõtted. See dokument ei sisaldanud mitte üksnes üldiseid suundasid, vaid terve rea konkreetseid arengueesmärke. Tõsi, ühegi konkreetse tähtpäevaga neid eesmärke selles dokumendis ei seotud, ent viis aastat peaks olema igati paras aeg vaadata otsa nii neile põhimõtetele kui ka sellele, kas ja mida on nende ellurakendamiseks selle aja jooksul tehtud. 2008. aasta kohtunike täiskogul alustas Riigikohtu esimees oma ettekannet tõdemusega, et arengupõhimõtted elavad oma elu ja töötavad, tuues välja näite, et kohtute haldamise nõukoja liikmeid valiti tol korral juba arengupõhimõtetes sätestatud piiranguklauslist lähtudes.

Samuti märkis Riigikohtu esimees, et mitte keegi parlamendi või valitsuse liikmetest ei ole soovinud seda dokumenti maha vaikida ning mitte keegi ei ole taotlenud arengupõhimõtetes fikseeritud suundade muutmist ega tühistamist. Selle viimasega tuleb vist nõustuda tänagi. Tõepoolest, sõnaselgelt ja valjuhäälselt pole ei seadusandlik, täidesaatev ega kohtuvõim ise tänaseni väljendanud, et need arengupõhimõtted ei ole enam asjakohased, et neid tuleks muuta või et selline kohtusüsteemi arengupõhimõtete sõnastamine oleks üldse tarbetu. Eelöeldu valguses võib tõdeda, et vähemalt formaalses mõttes on ta samavõrd jõus või noh, ütleme siis et samavõrd elus, kui ta oli aasta pärast kinnitamist. Ent kas ta ka töötab? Mulle näib, et mitte või kui töötab, siis laisalt väga laisalt.

Seetõttu ongi täna igati kohane küsida nendesamade arengupõhimõtete kohta filmiklassikast pärit küsimus: Kas tuleb jaht või ei tule? Seejuures on üheselt selge, et vastust „ei saa välistada, et kunagi tuleb“ ei ole mõtet anda. Seega kui 2008. aastal piisas rahuloluks tõdemusest, et *vaikselt tiksus ja küll ta tuleb*, siis täna sellega enam leppima ei peaks. Nii meilt endilt, aga eeskätt seadusandlikult ja täidesaatvalt võimult tuleb saada kindel seisukoht küsimuses, kas neid arengupõhimõtteid hakatakse ellu viima või mitte. Kui mitte, siis tuleks need deklareeridagi vale suunana ning sel juhul on kohe ka paslik küsida, et milline oleks siis see õige suund või kas praegune olukord ongi sedavõrd hea, et paremaks teha enam ei anna.

Nimetatud arengupõhimõtetest lähtudes koostati mäletatavasti mahukas kohtute seaduse eelnõu, selle koostamine oli kahtlemata suur töö ning leian, et kohtunikukonna ja kohtusüsteemi kaasamine selle koostamisse oli muljetavaldav. Mäletatavasti arutasime seda erakorralisel täiskogul, enne mida oli igapähele meist võimalik esitada ma muudatus- ja täiendusetepanekuid, mis kõik ükskõik läbi arutati ja hääletati. Nagu mitte ükski sellises demokraatlikus protsessis vormunud dokument, ei saanud see eelnõu olla meist igapähe unistuse väljendus, küll aga leian, et

seda, koos sellesse hääletaud muudatusettepanekutega võis nimetada kohtunikkonnas demokraatlikult kujunenud ühisarusaamaks kohtusüsteemi tulevikust.

Eelmisel kevadel Tartus toimunud kohtunike foorumil sai kohtusüsteemi arengu kohta küsitud äsja ametisse asunud justiitsministrilt ning Riigikogu põhiseaduskomisjoni esimehelt. Kui nende vastused kokku võtta, siis viimane arvas, et enne sügist ei saa midagi kindlat öelda, minister leidis aga, et kui kohtunikkond soovib kohtute seaduse eelnõu uuesti esitada, siis pole ministeerium sellele vastu. Sügis on igatahes möödas, vaatame, mida härra Marustel täna meile selle kohta öelda on. Mis puudutab aga ministri kevadist seisukohta, siis on oleks muidu ju kõik kaunis, ainult, et kohtunikkonnale ei ole andnud seaduse Riigikogus algatamise õigust. Seega on selle eelnõu, või ka kohtusüsteemi arengupõhimõtetest lähtuva mistahes muu eelnõu seaduseks vormumine kõigi teiste, aga mitte kohtunikkonna taga.

2009. aastal oli seaduseelnõu algatajaks Riigikogu põhiseaduskomisjon. Vaadates komisjoni toonast koosseisu ning võrreldes seda praegusega, ei saa väita, et erakonniti oleksid sealsed jõujooned kardinaalselt teised. Seega tekib küsimus, miks põhiseaduskomisjon ei ole Riigikogu koosseisu tegevuse lõppemise tõttu menetlusest välja langenud eelnõu uuesti esitanud. Tõsi, Riigikogu XI koosseisu ametiajal eelnõu suurde saali ei jõudnuki, komisjonis arutati seda kahel korral ning otsustati arutelu nõ. *jätkata*. Oleks toona leitud, et vastuvõtmise perspektiivi sel ajal pole, oleks olnud ju loogiline ja aus see tagasi võtta (algatajana oleks PS komisjon seda teha saanud), või panna saali ettepanekuga see tagasi lükata. Sedagi ei tehtud.

Ei ole mina sugugi seda meelt, et iga uus asi on vanast parem pelgalt seetõttu, et see on uus. Reformimine reformimise pärast on tarbetu ning mingit põhjust pole omavahel segamini ajada stagnatsiooni ja stabiilsust. Küll aga leian, et olukorras, kus on saavutatud mingisugune laiapõhjaline koosmeel kogu avaliku võimu seisukohast niivõrd olulises küsimuses nagu kohtusüsteemi areng, saaks selle koosmeele elluviimiseks konkreetsete sammude mitteastumist õigustada üksnes tõdemusega, et midagi polegi vaja teha, kuna kõik on niigi hästi ning vajaliku ja piisava arengu tagab üksnes öö ja päeva vaheldumine.

Tänase tarbeks ei ole ma kohtukorraldusega seotud probleeme kuidagi tähtsustjärjekorda seadnud ning möönan, et allkäsitletud ei ole ilmselt teistest tähtsamad küsimused, küll aga sellised, mis kohtuniku igapäevatööd siiski märkimisväärselt mõjutavad. Ma ei peatu põhjalikult küsimusel, kas või kui võrd hea ning efektiivne on praegune esimese ja teise astme kohtute haldamise mudel või kas tulevikus peaks näiteks kohtute haldamise nõukojas olema kohtunike või kohtusüsteemi väliste liikmete enamus. Samuti ei räägi ma põhjalikult kohtusüsteemi eelarvest, sest rahaga on teatavasti üldse kaks võimalust: seda kas on liiga vähe või siis pole seda üldse.

Teema, millel aga veidi põhjalikult peatun, on kohtunikkond ja kohtuametnikkond. Üks praeguse süsteemi võrdlemisi valus koht on see, et kohtunike kui ressursi juhtimine on paandumatu ning ootamatult ametist lahkuva või pikemat aega eemal viibiva kohtuniku asendamine keeruline. Kohtusüsteemi arengupõhimõtete punktis 21 tuuakse välja vajadus täita kohtuniku ametikoht lühima võimaliku aja jooksul. Punktis 22 sätestatakse vajadus anda kohtunikule võimalus töötada osalise koormusega ning rõhutatakse vajadust reguleerida kohtuniku asendamine ja asenduskohtuniku staatus. 2009. aastal Riigikogule esitatud kohtute seaduse eelnõus need küsimused ka kajastusid. Rohkem pole sellest aga midagi saanud. Probleem on tegelikult ju lihtne ja selge. Vabanenud kohtuniku ametikoha täitmine võtab aega 9-10 kuud, kiiremini võimaldab praegune süsteem seda üldiselt vaid hea juhuste kokkusattumuse korral, näiteks juhul kui vabale kohtuniku ametikohale kandideerivad üksnes varem kohtunikuametis olevad isikud. Praktikas seda aga just sageli ei kipu juhtuma. Kindlasti ei saa seda kuidagi võtta ka eesmärgiks.

Selgelt ja pikka aega ette prognoositav on kohtuniku ametikoha vabanemine aga vaid ühel juhul – seoses kohtuniku vabastamisega piirvanuse tõttu. Sedagi aga ainult sel määral, et selle päeva saabumisel üks ametikoht kindlasti vabaneb, aga see võib vabaneda ka aasta või mitu aastat varem. Pensionileminekust etteteatamise kohustuslik aeg on väga lühine ning süsteemi seisukohast on ka arusaadav, et üksnes suusõnalise jutu peale, et kohtunik plaanib ehk aasta pärast minna pensionile, on raske kuulutada välja uut konkurssi, sest konkursi väljakuulutamisega võetakse sisuliselt kohustus koht täita.

Paratamatult vabaneb kohtuniku ametikohti ka märksa kurvematel põhjustel, looduse vahelesegamise eest pole meist keegi kaitstud, samuti ei saa välista, kui väga ka ei tahaks kohtuniku ametist tagandamise võimalust. Samuti tuleb nende kohtunikega, kes on pikemaajaliselt ametitööst eemal, olgu siis tervislikel põhjustel, lapse sünniga seoses või muudel seaduses ettenähtud alusel. Sellisel juhul võib on kohtuniku ametikoht justkui täidetud, ent reaalselt kohtunikku ei ole. Vastavasse kohtusse saabuvad asjad tuleb aga ära lahendada, mõistliku aja jooksul. Kohtunikukoha vabanemine või kohtuniku pikemaajaline äraolek toovad kaasa aga selle, et sissetulev töömaht tuleb ära teha väiksemal hulgal kohtunikel. Kohtussepöörduja jaoks ei saa aga pikema menetlusaja õigustus olla selles, et näiteks 18 kohtunikust üks on lapsehoolduspuhkusel, üks raskelt haige ning üks koht on vaba.

Kohtute seaduse eelnõus oli selle küsimuse reguleerimiseks kaks head instrumenti. Esiteks asenduskohtuniku staatus, mis annaks võimaluse tekitada kohtuniku kvalifikatsiooniga isikute „varu“ ning sellest varust tähtajaliselt kohtunik ametisse nimetada. Samamoodi võiks olla võimalik tähtajaliselt tagasi kutsuda ka pensioneerinud kohtunikku, kellel selline soov ehk peaks tekkima.

Teine instrument oli võimalus vähendada kohtuniku töökoormust ja palka poole võrra. See võiks ajendada näiteks väikest last kasvatavat või tervisega kimpus olevat kolleegi tööd tegema, ent väiksemas mahus, kuniks tervis või vanemakohustused täit koormust ei võimalda.

Tõsi, iseenesest pole kohtuniku osalise koormusega rakendamine välistatud ka praegu. Kohtu üldkogu saaks otsustada jagada ühele kohtunikule asju teistest vähem. Sellist konsensust on ilmselt aga kohtu üldkogus raske leida, kuivõrd vähendatud koormuse korral ametipalga vähendamise võimalust seadus ette ei näe. Isegi kui ratsionaalselt tõdeda, et näiteks aastas sisse tulevate asjade jagamine 15,5 kohtuniku vahel on igale kohtunikule soodsam kui sama paki jagamine 15 vahel ning tõdeda, et osalise koormusega töötava kohtuniku palgaraha arvelt nii ehk naa ei oleks võimalik suurendada ei teiste kohtunike töötasu ega kasutada seda raha kohtu eelarves muudel eesmärkidel, on selge, et selline „vähem tööd, sama palk“ mehhanism praktikas tööle ei hakka.

Samamoodi tuleks ju igati soodustada seda, et eluks ajaks ametisse nimetatud kohtunikul oleks võimalik võtta tööst pikem paus selleks, et oma silmaringi avardada, olgu siis kraadiõppes kas kodu- või mõnes välismaa ülikoolis või töötada ajutiselt kõrgemas kohtus nõunikuna või mõnel kohtuhaldusega seotud ametikohal või kasvõi mõne rahvusvahelise organisatsiooni heaks. See kõik on täna problemaatiline puhtalt sel põhjusel, et kohtunikku ei taheta ära lasta ja kui lastakse, siis väga pika hambaga. Ei kiitnud minagi, mitu aastat tagasi heaks oma kolleeg Daimar Liivi siirdumist rahvusvahelise koostöö raames Ukraina õiguskaitse süsteemi üles ehitama. Ja mis seal salata, omakasulistel põhjustel, sest sissetulevad haldusasjad ju vajasisid lahendamist ning kaebuse esitajale on, vähemalt selles kontekstis Ukraina ülesehitustööst, täiesti ükskõik. Vahel veab ja juhtub, et kohtunikukoha vabanemine või kohtuniku pikem eemalviibimine langeb kokku sissetulevate kohtuasjade arvu vähenemisega. Väga hea kui veab, aga sellele vedamisele lootma jääda ei ole eriti mõistlik. Eriti kui päris hea lahendus oleks lausa varnast võtta.

Paindlikumaks ja mõistlikumaks tuleb muuta kohtuniku ettevalmistusteenistust. Olen ise alati ettevalmistusteenistust, samuti kohtunikeksamit kui kontrollimehhanismi toetanud ning igasuguste automaatselt erinevate ametite vahel liikumise või mingisuguste universaalsete juristieksamite tegemise vastu olnud. Praeguse ettevalmistusteenistuse probleem on minu hinnangul ennekõike aga selles, et nii mõnelegi kohtunikuametist huvitatutele jääb see amet kättesaamatuks pelgalt põhjusel, et täis-ametkoha raames kohtuniku ettevalmistusteenistuse läbimine, olukorras kus see, kas selle läbimisel ka mõni vaba kohtuniku ametikoht tekib, ei ole puht majanduslikult võimalik. Selle vastu saaks rohu jällegi kohtute seaduse eelnõus välja pakutud võimalusest läbida kohtuniku ettevalmistusteenistus osaliselt või täielikult muu ameti- või kutsetöö kõrvalt, ka võimalus saada esiti nimetatud asenduskohtuniku kohale, muudaks sedagi osa personalipoliitikast paindlikumaks.

Kohtusüsteemi arengupõhimõtete punktis 18 ja 19 rõhutatakse vajadust tugeva ametnikkonna järele. Kui üldiselt avaliku teenistuse kontekstis võib arute'lla selle üle, kas on mõtet jääda karjäärisüsteemi juurde või mitte, siis õigusemõistmise eripära arvestades tuleb just rohkem väärtustada kohtuametniku kogemust ja oskusi, mis kujunevad aja jooksul. Eeskätt pean siis silmas kohtuniku sisulises töös abistavaid konsultante ja kohtunõunikke. Kohtu konsultandi ametikoht peab muutuma soovitud ametikohaks, pidama silmas võimalust liikuda karjääriredelil kohtusüsteemi sees, mitte aga olema üks „*täitsa normaalne töötas*“ ülikooliõpingute ajaks või mõneks ajaks pärast seda.

Ja siinkohal pole asi ainult palga suuruses. Kohtuteenistuja palk peaks olema diferentseeritud lähtuvaid ametniku kvalifikatsioonist, kogemusest ja ülesannetest, mida ta täidab ja täita suudab. Tänapäevase esimese astme kohtu konsultandi nõ. arvestuslik nominaaltasu on võrreldav täiskoormusega õpetaja töötasuga. Nõus, õpetajate palgad on liiga väikesed. Palga suuruse kõrval peaks kogemustega kohtuametnike kaadri tekkimist ja püsimist toetama ka selle ametiga kaasnev kindlustunne ja karjääriperspektiiv. Ma ei taha sellega öelda, et kindel, ent pisike palk meelitab tublide juristide horde, küll aga seda, et praegune kohtute rahastamise skeem, kus osa ametnike palgafondist kaetakse mingisugusel hämaral õiguslikul alusel kohtu esimehe ja ministriumide vahel sõlmitud soorituskokkulepete alusel antava rahaga, tuleb küll väga kriitilise pilguga üle vaadata. Kuulsin just eile, et üks meie kohtu konsultantidest soovib minna tööle juristik Tallinna Vanglasse. Mitte et mul vanglasüsteemi vastu midagi oleks, ent selline liigutus noore ja tubli inimese karjääriredelil näib süiski naeruväärne. Ja see on kohtusüsteemi jaoks probleem.

Lõpuks ka veidi positiivsemas toonis. Vaadates kehtivat kohtute seadust, ei saa süiski öelda, et arengupõhimõtted sellele mingit mõju avaldanud ei oleks. Tugevdatud on kohtute juhtimist ja kohtu esimehe vastutust puudutavaid norme. 2011. aasta septembris jõustunud muudatustega on kohtu esimehele antud õigus oma ametitööga vähem või rohkem hätta jäänud jääda võiva kohtuniku töö korraldamiseks sellisel, et õigus saaks mõistliku aja jooksul mõistetud.

Ilmselt just kohtu esimehe volituste ja pädevuse ulatus oli ka kohtunikkonnas ka kohtute seaduse eelnõu arutamise ajal üks teravamaid vaidlusküsimusi. Mina olen olnud tugeva juhtimismudeli pooldaja ega karda miskipärast seda, et kohtuesimehed oma võimu kuidagi kuritarvitama hakkaksid. Küll aga peaksid kohtujuhtide võimuvolitused olemas avaramad ja paindlikumad just selleks, et tagada korrakohane õigusemõistmine ka juhul kui üks või teine kohtunik, olgu siis temast endast või muudest vähem või rohkem objektiivsetest asjaoludest tulenevalt sellega kimpu jääma kipub.

Senini oli esimehe sisuliselt ainsaks juhtimishoovaks distsiplinaarmenetlus, mis lisaks sellele, et aeganõudev, oli paratamatult oma teatava stigmatiseeriva iseloomu tõttu ka tõhususe seisukohast

küsitava väärtusega. Jällegi näide Tallinna Halduskohtust: selleks, et lahendada oma tööd mitme aasta jooksul süstemaatiliselt mitte tegeva kohtunikuga seotud probleem, oli vaja kahte distsiplinaarmenetlust ning asi päädis kohtuniku ametist tagandamisega. Kõigile eelnevatele nii kohtu esimehe kui kohtu üldkogu tähelepanujuhtimistele endine kolleeg Koppel kas ei vastanud midagi või üksnes seda, et „ärgu sekkutagu ning tema teab ise, kuidas tööd teha“. Aga lõpptulemus on ikkagi see, et kohtuniku koht on vaba, tema menetluses olnud ja pikalt veninud asjad jaotatakse teiste vahel laiali, kes jälle selleks, et need enam kauem ei veniks, peavad ümber korraldama omi asju ja plaane. No ei ole hea ja paindlik lahendus. Ma siiralt loodan, et juhtum, millest rääkis, Aivar Koppeli nime siinkohal nimetamata, jääb üksikjuhtumiks väga pikaks ajaks. Ent selliste juhtumitega tegelemiseks süsteemi mõistlike mehhanismidega varustada oleks igatahes vajalik.

Saan muidugi aru, et ega esimehe sekkumine kohtuniku töö korraldamisse, pole teab mis meeldiv asi. Ka mina olen saanud Villem Lapimaa kirja küsimusega, mille taga seisab haldusasja number *see ja see lahendamise*. Ja selge see, et esimene mõte on „mis see sinu asi on, sina istu oma toas“. Aga tegelikult on üks asi, milleks see eluaegne amet kohustab, suutlikkus lämmitada selline saunamehelik emotsioon riigimeheliku mõttega.

Selge see, õigusemõistmine ei ole liinitöö, see on looming, nagu ka tegelikult paljud muud tööd. Ka halduskohtule kaebust kirjutava esindaja oma, kes ometi peab kinni pidama seaduses sätestatud tähtajast ning kellelt ei taha me keegi kuulda kaebetähtaja rikkumise põhjendusena seda, et „*päevad ei ole vennad*“. Kohtu juhtimine peakski eeskätt kindlustama selle, et mingi häda tekkimisel oleksid paindlikud võimalused selle häda likvideerimiseks, vaid ka selleks, et hädasid ei tekiks ja nii peakski kohtujuht selle häda juba kaugelt tulemas ära nägema ning vaatama, mis teha annab.

Kohtuniku sõltumatus õigusemõistmises, samuti õigus oma tööaega ise korraldada tähendavad samavõrd ka kohustusi. Vääramatut iseotsustusõigust oma töö korraldamisel ei saa kohtunikul olla ning halba ja ebaefektiivset töökorraldust kohtuniku sõltumatuse nimetuse taha peita, ei ole mitte üksnes rumal, vaid ka kohtuniku sõltumatuse põhiolemuse alavääristav. Kohtute seaduse eelnõus rõhutatakse enesekorraldusõigust. See tähendab ka vastutust. Ühist vastutust õigusemõistmise korra kohase toimimise eest. Lihtne on öelda, et see pole minu töö või see on kellegi teise töö. See on tegelikult meie ühine asi. Ja kohustusega seda ühist asja ajada parimal viisil ajada on ka õigustuseks seadusega antud tagatistele. Ma usun, see pole populaarne nõnda välja öelda, ent ütlen siiski. Mida rohkem boheemlaslikku vabadust oma töö korraldamisel, seda vähem õigust kroonu loobile. Kohtusüsteem ei ole riiklikult tarifitseeritavate kunstnike koondis ning et see selliseks ei muutuks, peab tugev olema ka selle süsteemi juhtimine.

Ja lõppude lõpuks, Riigikohtu esimees juba nimetas Jaak Aaviksood. Nimetan minagi ja tõden, mitte üksnes teistele, vaid ka iseendale otsa vaadates ja kohtusüsteemi arengupõhimõtete üle mõlgutades – lühem möla, pikem samm!